

Знищене бандурництво полтавщини (спогади Г. Д. Кулакової (Івахненка))

Світлана Тетеря, Наталія Костюк

У статті через спогади біженки з Донецька Ганни Давидівни Кулакової (Івахненка) розглядається питання стану бандурництва на Полтавщині, на прикладі постатей Никифора Чумака та його учня Давида Івахненка – бандуриста Донецької обласної філармонії. Аналізуються питання знищення кобзарства та утисків бандурництва в Україні за часів радянської влади.

Ключові слова: бандура, Музей кобзарства, дослідження, капела, репресії, репертуар.

Одним із регіонів, де найбільш поширеним було кобзарство та бандурництво, у кін. ХІХ – на початку ХХ століття, була Полтавщина. Кобзарство як феномен української етнокультури зазнавало переслідувань і нищень за часів Російської імперії та радянської влади. Державний злочин, який відбувся в 30-х рр. ХХ ст. – знищення кобзарства, завдав нищівного удару по українській культурі. Як зазначав Микола Будник, перший цехмайстер Київського кобзарського цеху:

«Страшний цей злочин нищення кобзарства перерізав горло самій кобзарській організації. Остався тільки один пагінчик. Але все одно цей пагінчик виростає»¹

Дослідник історії кобзарства Кость Черемський вказує:

«Після трагічного знищення кобзарства і хвиль репресій проти бандуристів «співочка ідея» була невисловленою десятиліттями. І лише на початку 60-х років ХХ ст. – часів відносної відлиги у середовищі української інтелігенції – з'явилися перші пагінці давніх ідей. Особливістю новітньої співочої течії була принципова орієнтація на реконструкцію традиційних коб-

---

¹ Черемський К. Шляхи звичаю / К. Черемський – Харків: Видавництво «Глас», 2002. – С. 323.

зарських форм, давнього співочого репертуару, філософії і способу життя мандрівних співців. Епіцентром відродження кобзарського виконавства став гурток молодих ентузіастів, який зібрався біля київського художника Георгія Кириловича Ткаченка»².

З огляду на трагічні події 30-х рр. ми повинні зберігати пам'ять про кожную особистість, яка внесла свій вклад у відродження та розвиток кобзарства та бандурництва, а більш глобально у відродження української автентичної культури. Особлива роль у цьому відводиться музеям, які є скарбницею історії та духовності. Одним із основних напрямків їхньої діяльності у даний час є культурно-освітня робота, спрямована на залучення підрастаючого поколіннями, молоді до надбань культурної спадщини, що зберігається та експонується в музейній експозиції. Ці зразки української минувшини допомагають українцям ідентифікувати себе як етнос.

У Музеї кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» представлена широка палітра народних музичних інструментів, зокрема бандур, як ручної роботи народних майстрів, так і інструменти 50-70-х рр. Чернігівської фабрики музичних інструментів. Цей музичний інструмент як результат діяльності митців, винахідників, дослідників дотичних до бандурництва, починаючи з ХХ ст., зазнає вдосконалення, і це вже був не кобзарський музичний інструмент, а інструмент бандуристів. Такі бандури є і в колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Особливої уваги серед таких інструментів заслуговує бандура Івана Борця (Е-3748 КВ-25043), представлена в експозиції Музею кобзарства. Виготовив її майстер Паліївець Г. І., датований інструмент 07.06 – 3.08 1930 р. (рис. 1)³. Ще одна оригінальна бандура (Е-3610 КВ-21761) невідомого полтавського майстра, датована 30-ми рр. ХХ ст., знаходиться у фондовому зібранні НІЕЗ «Переяслав»⁴. Ці бандури характеризувалися зовсім іншим способом гри – полтавським. Був ще харківський (зінківський) спосіб гри на бандурі згодом вдосконалений

² Там само. – С. 323.

³ Інвентарні книги фондової групи «Етнографія» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» № 1-6.

⁴ Там само.

Гнатом Хоткевичем. На жаль, дуже мало інструментів саме полтавських майстрів того періоду дійшли до наших днів і цьому є аргументовані пояснення.

Дослідження історії кобзарсько-бандурницького руху в Україні, розвитку народного інструменту – бандури розкривають трагічні сторінки знищення української етнокультури, зокрема, кобзарства в усіх регіонах, у тому числі й на Полтавщині. Так з 1929 по 1938 рр. тут було знищено багато талановитих молодих кобзарів. Серед них: Григорій Матвієнко, Іван Герасименко, Федір Матвійко, Микола Крутько, Павло Коробка, Никифор Чумак – усім їм інкримінували звинувачення у керівництві або участі у «*контрреволюційній націоналістичній організації*». Зазнавши репресій відбували заслання бандуристи: Володимир Кабачок, Михайло Лукаш, Михайло Токаревський та багато інших. Донька Токаревського Оріся згадувала, що за гру на цих народних інструментах радянська влада карала. За її свідченням: «*Релю (ліру) і бандуру ховали на стріху. Бо за неї можна було вскочити в халепу добрячу*»⁵

У 30-х рр. ХХ ст. були організовані гастролі двох професійних колективів – капел бандуристів під керівництвом В. Кабачка на Полтавщині та Г. Хоткевича на Харківщині. Вони дали поштовх для побутування десятків самодіяльних ансамблів та капел бандуристів. Поряд з цими націоналістичними підйомами вже була запущена більшовицька програма гоніння за всі прояви українського національного. Багато років ця програма діяла в ідеології радянського життя під егідою боротьби з «українським буржуазним націоналізмом». І в першу чергу зазнавали переслідувань українські народні співці. Було видано ряд репресивних нормативних документів, які руйнували саму кобзарську традицію, а згодом і сприяли її знищенню. Представники влади вважали, що капели бандуристів створювалися «*для прикриття їхньої контрреволюційної діяльності*»⁶. З іншого боку, радянська влада давала дозвіл усім капелам бандуристів виступати у філармоніях, концертних залах міст Радянського Союзу. Існувала двояка політика влади щодо популяризаторів народного мистецтва. Репертуар цих колективів зазнавав

⁵ Розсоха Людмила Олександрівна Миргородські кобзарі і бандуристи: Наукове-краєзнавче видання / Л. О. Розсоха. – ТОВ «Видавництво «Миргород», 2015. – С. 18.

⁶ Там само. – С. 15.

нешадного контролю, дозволялося виконувати лише українські жар-тівливі твори та підносити хвалу Жовтню, Сталіну, Леніну. Проте це було свідомим розпорошенням національного мистецького духу.

Відома постать у колах українського бандурного мистецтва Полтавщини – Никифор Чумак – керівник Шишацької капели бандуристів. Діяльність цього колоритного бандуриста, українського патріота, націоналіста висвітлює В. Ревегук у своєму дослідженні «Трагедія полтавських кобзарів». Никифор Чумак був художником-кустарем, жив з того, що ловив і продавав рибу та власні картини. У 1931 році його вперше заарештували і вислали за межі України. Після повернення він продовжив пропагувати українську національну культуру, зібрав юнаків, яких навчав грі на бандурі, складав репертуар та гастролював з капелою по ярмарках, навколишніх селах та містечках.

На основі архівних матеріалів Управління СБУ в Полтавській області, професору Ревегуку В. О. стала доступна цінна інформація про те, що Никифора Чумака постійно супроводжували «сексоти» – таємні інформатори ДПУ – НКВС. Знаючи їх в обличчя, зокрема, давнього знайомого Мусія Ніколаєнка, митець говорив:

«Прийдеш додому – тут до тебе прибігає підісланий цуцик із пляшкою вина і зараз же: «Дарма судили Троцького, неправильні такі-то і такі-то заходи уряду». Хоч би знав, що говорити, а то так і відчуваєш, що хоче тебе спровокувати».

А коли Чумаку довелося зустрітися з однодумцем кобзарем Віктором Сологубом, то вони довго сумували над гіркою долею України, яка під більшовицькою владою залишається колонією Москви, і доходили до висновку, що щасливим український народ може бути лише у власній державі⁷.

Никифор Чумак розумів глобальні масштаби нищення українського етносу, а саме трагедію Голодомору 1932-1933 рр. і відкрито говорив селянам, *«що голод не тому, що нічого їсти. Він штучно влаштований для того, щоб знищити частину українців, а «винна в цьому грузинська морда, яка з Кремля Росією править»*⁸. Музикант славився

⁷ Ревегук Віктор. Сторінки історії. Трагедія Полтавських кобзарів. Рідний край. – 2012. – №2 (27) – С. 247.

⁸ Там само. – С. 247.

неупередженим невживчивим характером. Він не таївся у своїх висловах, відкрито співав жартівливі з підтекстом пісні, які сам складав.

Через це він був арештований 29 жовтня 1937 р. разом з полтавськими кобзарями та священиками УАПЦ. Їх після двадцяти років гонінь і терору почали скеровувати під «розстрільні статті» Кримінального кодексу УРСР. Никифор Чумак зазнав у застінках НКВС нещадних катувань, його довго мучили, знущалися. Спочатку його утримували в рідних Шишаках, і М. Ніколаєнко, який регулярно доповідав про нього енкаведистам, чув, як той нестерпно кричав: «Рятуйте, люди добрі! Чумака вбивають!»⁹

Страшні роки «червоного терору» знищили багатьох визначних митців України – Леся Курбаса, Гната Хоткевича, Івана Кучугуру-Кучеренка та ін. У цей страшний список попали майже вісімнадцять прізвищ полтавських кобзарів. У ньому є і прізвище самого провокатора, таємного інформатора органів НКВС – Миколи Зайця, який був керівником хорového гуртка при 225-му стрілецькому полку, що дислокувався в Лубнах¹⁰. У роки Голодомору і ще раніше з ним відбулися процеси вербування, які повністю зламали його волю, і він почав виконувати завдання таємного агента управління НКВС. Це не врятувало йому життя, а лише знеславило, він також був ліквідований разом з патріотами України.

Слідчі Т. Н. Тітов і Ф. М. Мироненко застосовували до «ворогів народу» протизаконні методи слідства. Їх били, не давали спати, доводили до безтямності, змушували їх признаватися в неіснуючих злочинах. Згідно з вироком особливої «трийки» управління НКВС у Полтавській області від 21–23 березня 1938 р. усіх засуджених і в тому числі Никифора Чумака розстріляли¹¹.

Наслідки від геноциду над українською нацією, її народом, культурою ми відчуваємо і сьогодні. Відголосок тих страшних років особливо гостро відчувається в наші дні, коли розпочався новий етап національно-визвольної боротьби. Антитерористична операція на Сході України, яка в першооснові своїй розв'язана імперським репре-

⁹ Ревегук Віктор. Сторінки історії. Трагедія Полтавських кобзарів. Рідний край. 2012. – №2 (27). – С. 247.

¹⁰ Там само. – С. 248.

¹¹ Там само. – С. 248.

сивним режимом Росії, змусила багатьох жителів України перейти в статус біженців, змінити своє місце проживання. Зазначені події відкрили нам долю однієї родини, яка пов'язана з містечком Шишаки Полтавської обл., де в 30-х роках керівником місцевої капели бандуристів був Никифор Чумак.

Зимової пори 2016 р. до Музею кобзарства завітала 78-річна біженка з м. Донецька, що нині проживає у м. Переяслав-Хмельницький – Ганна Давидівна Кулакова (Івахненко) (рис. 2). Вона мала за мету розповісти про долю свого батька Давида Івахненка та передати до музейної збірки НІЕЗ «Переяслав» його особисті речі, а саме концертний костюм (рис. 3). Він був учнем Никифора Чумака і все своє життя працював артистом-бандуристом у філармонії м. Донецька.

Ганна Давидівна, більшу частину життя проживаючи в Донецьку, зберегла щиру відданість та любов до української історії та до малої батьківщини свого роду – Шишаків. Вона залишилася справжньою українкою патріоткою. У спогадах Ганна Давидівна передає своє особисте ставлення до подій навколо боротьби України за свою незалежність, про ті роки духовного і фізичного насилля над українцями.

«Знайомство Гната Хоткевича з Никифором Чумаком, Олександром Корецьким і шишацькими кобзарями та бандуристами відбулася в проміжку між 1925-1930 рр. Тоді саме була заснована Корецьким О. Я. Полтавська капела бандуристів.

Мій батько Давид Івахненко – учень Никифора Чумака – часто згадував зустріч з Гнатом Хоткевичем. Після 1991 року, коли дещо почало з'являтися в пресі, я прочитала те, з якою увагою слухали Леся Українка, Іван Франко, Михайло Коцюбинський доповідь Гната Хоткевича українською мовою, що було забронено в той час. Наші класики високо цінували і літературну творчість Хоткевича і музичну. Виступав Гнат Хоткевич 1903 року на відкритті пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві. У спогадах батька про зустріч з Хоткевичем хотілося більше почути про те, як він говорив, як виглядав, але батько весь час говорив лише про бандуру Хоткевича, її «багатоголосе» звучання. На такій бандурі можна не акомпанувати, а грати складні музичні твори: «Це прямо малий симфонічний оркестр маєш у руках!». І звучало обурення батька, що такі бандури

знають, слухають і виготовляють в Австралії, Америці, а в Україну навіть як подарунок не дають завезти, а не те, щоб виготовляти. І ще батько говорив, «кращого бандуриста за Хоткевича, я нікого більше не чув!».

Про свого вчителя гри на бандурі Никифора Чумака батько згадував, так: «Це був дуже колоритний, характерний чоловік. Майже завжди ходив у довгому пальті з намотаним шарфом на шиї. Любив рибалити в шишацьких ставах. До приходу хлопців на уроки гри на бандурі його господиня готувала свіжозварену рибну юшку, таким чином він завжди підхарчовував нас, своїх учнів. Любив промовляти скоромовки, різні байки, типу:

«Спасибі Іллічу, що більше хліба не печу!

Треба і з Сталіним переговорить, щоб і борщу не варить.»

Його учні та і мій батько здогадувалися, що ці байки створювалися не без участі самого Никифора Чумака.

У 1933 р. чекісти в Шишаках забирали в селян зерновий хліб. Люди змушені були пекти хліб навпіл з листям трав та бруньок дерев, а коли в печі бачили горщик борщу з цими травами, то виносили на двір і виливали на смітник.

У 1938 році був заарештований, підданий тортурам і фізично знищений бандурист Никифор Чумак, якому влада пред'явила звинувачення у керівництві «контрреволюційною націоналістичною організацією». Частина його учнів – за порадою свого вчителя – покинула рідні Шишаки і подалися хто куди.

Мій батько з новоствореною сім'єю переїхав у Донецьк, де й прожив усе своє життя. Він працював спочатку в Шахтарському ансамблі пісні й танцю, яким керував Зіновій Дунаєвський (брат відомого композитора Ісака Дунаєвського). З цим колективом на гастролях батько об'їздив увесь колишній Радянський союз, особливо активно вони гастролювали в тих місцях, де були шахтові копальні. Знання, які він отримав від Никифора Чумака, були основним його професійним багажем. Батько мав прекрасний голос, гарно володів бандурою, тому завжди був популярним. Він пройшов фронтовими шляхами Другої світової війни у складі концертної бригади. У післявоєнний період продовжив

працювати вже в Донецькій філармонії тому, що Шахтарський ансамбль пісні і танцю був розформований. Працював тут у чоловічому тріо бандуристів у складі: Костянтина Тягнирядно, Іустина Скалянського та Давида Івахненко (рис. 4). До речі, прізвище Тягнирядно у філармонії переклали і оголошували на концертах, як Технорядов. Основне інструментальне навантаження в тріо виконував батько, а його колеги лише акордами допомагали собі в співогрі. Завжди після гастролей або концертів батько приходив додому і хвалився: «Сьогодні у нас було три виступи «на біс!» Це навіть дратувало інших учасників філармонійних та збірних концертів – заслужених артистів, і зайвий раз підтверджувало те, як люди любили народний спів під супровід бандури. Варто зазначити, що основним репертуаром його тріо були українські жартівливі пісні, та звичайно, коли була нагальна потреба – твори на ідеологічну тематику. Але ніколи не співали вони зі сцени героїчний епос із історії українського народу.

Батько дружив з Федором Глушком – своїм побратимом, також учнем Никифора Чумака, згодом – відомим артистом Київської капели бандуристів. Це з ним вони усамітнювалися в нас на кухні і співали давні історичні пісні, які ніколи не могли співати зі сцени. Варто зазначити, що батько дуже шанував талант та щиро дружив із Юрієм Гуляєвим.

Характерні фото, які в мене збереглися від батька з його творчого життя, я передала (в електронній версії) Музею кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Також я передала в музей концертний костюм батька: шовкову сорочку, яку вишивала йому моя мати, шаровари, пояс і чоботи. Ця сімейна реліквія зберігалася, як спомин про батька довгі роки, але в 2014 р. прийшли страшні події на східні землі України, і мені з сім'єю молодшого сина довелося залишити будинок у Донецьку. У статусі біженців ми тепер проживаємо в Переяславі, що на Київщині. Вважаю, що місце костюма українського бандуриста Донецької державної філармонії

– Давида Івахненка – учня репресованого бандуриста Никифора Чумака – у єдиному в Україні – Музеї кобзарства»¹².

Навіть із цих спогадів про окремо взяту скромну інтелігентну родину Давида Івахненка – артиста-бандуриста Донецької обласної філармонії – ми можемо стверджувати, що існуючі колективи бандуристів, тріо, ансамблі, капели ставали частиною пропагандистської радянської політики. Музиканти-бандуристи, учні репресованих вчителів бандуристів-подвижників, змушені були жити й творити в тих обставинах, які склалися незалежно від їхніх переконань. Але вони залишилися по цей день носіями, хранителями і популяризаторами зразків національної культури. І сьогодні саме Донбас став полем битви, та не тільки в буквальному сенсі, а й битви за національну свідомість та національну ідентичність. Сталінське винищення українців у 1933 р. підготувало сприятливий ґрунт для путінської гібридної війни на Донбасі. Голодом більшовики намагалися довести українських селян (а це 75% населення тодішньої УРСР) майже до тваринного стану, витравити почуття патріотизму, віри, дружби, поваги до родинних цінностей та пам'яті про померлих – натомість насаджували байдужість, жорстокість, пристосуванство, бажання вижити за будь-яку ціну. Під дією «червоного терору» змінюється ментальність українців майже на протилежну та впливає на виховання дітей та внуків¹³. З огляду на все вищесказане необхідно використовувати всі доступні методи для залучення широких мас українців до кращих зразків національної етнокультури, щоб пробудити в душах українців той правичний дух любові до всього українського, до рідної землі, до піднесення на рівень святинь тих правичних інструментів, як кобза та бандура.

Список джерел і літератури:

1. Інвентарні книги фондової групи «Етнографія» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» – № 1-6.

¹² Польові матеріали авторів. Записано від респондента Г. Д. Кулакової (Івахненка) 1938 р. н., біженки з м. Донецька, уродженки м. Шишаки Полтавської обл. у лютому 2016 р.

¹³ *Потапенко Я.* П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації): монографія / *Ярослав Потапенко* – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. – С. 261.

2. *Магрицька І.* Без 1933-го не було б 2014-го / *Ірина Магрицька* // Український тиждень. – № 47 (367). 22. 11. 2014. – С. 46-47. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/124012>
3. Польові матеріали авторів. Записано від респондента Г. Д. Кулакової (Івахненко) 1938 р. н., біженки з м. Донецька, уродженки м. Шишаки Полтавської обл. у лютому 2016 р.
4. *Потапенко Я.* П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації): монографія / *Ярослав Потапенко* – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. – 304 с.
5. *Ревезук Віктор.* Сторінки історії. Трагедія Полтавських кобзарів./ *В. Ревезук* // Рідний край. – 2012. – №2 (27). – С. 240-247
6. *Розсоха Людмила Олександрівна* Миргородські кобзарі і бандуристи: Наукове-краєзнавче видання / *Л. О. Розсоха.* – Миргород: ТОВ «Видавництво «Миргород», 2015. – 240 с., іл.
7. *Черемський К.* Шляхи звичаю / *К. Черемський* – Харків: Видавництво «Глас», 2002. – 443 с.

References:

1. Inventarni knyhy fondovoi hrupy «Etnohrafiia» Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka «Pereiaslav» – № 1-6.
2. *Mahrytska I.* Bez 1933-ho ne bulo b 2014-ho / *Iryna Mahrytska* // Ukrainyski tyzhden. – № 47 (367). 22. 11. 2014. – S. 46-47. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/History/124012>
3. Polovi materialy avtoriv. Zapysano vid respondententa H. D. Kulakovoi (Ivakhnenko) 1938 r. n., bizhenky z m. Donetska, urodzhenky m. Shyshaky Poltavskoi obl. u liutomu 2016 r.
4. *Potapenko Ya.* Piata rosiisko-ukrainska viina: vid maidanu do skhidnoho frontu (pidkhody, otsinky, interpretatsii): monohrafiia / *Yaroslav Potapenko* – Pereiaslav-Khmelnyskyi: «Vydavnytstvo K S V», 2016. – 304 s.
5. *Revehuk Viktor.* Storinky istorii. Trahediiia Poltavskykh kobzariv./ *V. Revehuk* // Ridnyi kraj. – 2012. – №2 (27). – S. 240-247
6. *Rozsokha Liudmyla Oleksandrivna* Myrhorodski kobzari i bandurysty: Naukove-kraieznazhche vydannia / *L. O. Rozsokha.* – Myrhorod: TOV «Vydavnytstvo «Myrhorod», 2015. – 240 s., il.
7. *Cheremskyi K.* Shliakhy zvychaiu / *K. Cheremskyi* – Kharkiv: Vydavnytstvo «Hlas», 2002. – 443 s.

Додаток / рис.1

Бандура Івана Борця, майстер Палівець Г.І.

Додаток / рис.2

*Ганна Кулакова (Івахненко) та кобзар Михайло Коваль
у Музеї кобзарства НІЕЗ «Переяслав», 2016 р.*

Додаток / рис. 3

Бандурист Давид Івахненко

Додаток / рис.4

Тріо бандуристів Н. Скалянський, Д. Івахненко і К. Технорядов.

*Тріо бандуристів у складі:
Давида Івахненка, Костянтина Тягнирядно, Іустина Скалянського*

Знищене бандурництво полтавщини (спогади Г.Д. Кулакової (Івахненко))